

“Wat moet ik met al jullie offers? – zegt de HEER” (Jes. 1:11)

De plaats van het offer in de Joodse en christelijke traditie

© Klaas Spronk

Het is heel normaal om over “slachtoffers” te spreken, bijvoorbeeld als het gaat om mensen die omgekomen zijn in oorlogsgeweld of in het verkeer. En wanneer men zegt dat iemand zichzelf of een ander “opoffert”, dan begrijpen we goed wat er wordt bedoeld. Strikt genomen verwijzen deze woorden echter naar een bloederige godsdienstige praktijk die ver van ons af staat. Ons spraakgebruik is in deze zoals zo vaak waarschijnlijk beïnvloed door de Bijbel. Die staat immers vol van teksten over offers. Dat geldt in de eerste plaats voor de wetgeving in een boek als Leviticus. In het Nieuwe Testament wordt de offerpraktijk in de tempel in Jeruzalem als vanzelfsprekend verondersteld. Daarnaast en daarna krijgt het offeren aan God een nieuwe betekenis doordat het verbonden wordt met de dood van Jezus. Hij is “het Lam dat geslacht is” (Opb. 5:12). De vraag is of wij deze beeldspraak in onze tijd nog wel goed begrijpen. Men zou zich zelfs kunnen afvragen of deze manier van spreken nog wel houdbaar is.

Offerteksten zonder offercultus

Sinds de verwoesting van de tempel in Jeruzalem in het jaar 70 is er in het Jodendom geen offercultus meer. In het christendom dat in die tijd in opkomst was is men er ook niet mee begonnen. Daarmee onderscheidden zij zich van andere godsdiensten. Het riep de nodige bevreesdheid op. Omdat godsdienst en offercultus bij de meeste volken zo nauw met elkaar verbonden waren, werd iemand die geen offers bracht als een atheïst gezien. Zo iemand was een bedreiging voor de samenleving, omdat hij/zij de toorn van de goden opriep.

Joden en christenen koesterden nog wel de oude teksten die waren verbonden met de offercultus. Die golden immers als het woord van God. In de christelijke kerk werden ze in verband gebracht met het offer van Jezus. Vooral het boek Hebrëërs getuigt daarvan. Onder Joden en christenen leefde daarnaast sterk de gedachte dat de offers na de verwoesting van de tempel vervangen werden door de gebeden. Net als de offers kregen de gebeden hun vaste vormen en regelmaat.

De beroemde middeleeuwse rabbijn Maimonides had een dubbel gevoel bij de Bijbelse offerwetgeving. Aan de ene kant maakte hij veel werk van de bestudering van deze heilige teksten, aan de andere kant was hij van mening dat de offercultus niet van wezenlijk belang was voor het Jodendom. Hij zag het als iets dat God had toegelaten als een stap op weg naar een meer hoogstaande vorm van godsdienst. Het was nu eenmaal gebruikelijk onder de volken waarmee Israël verkeerde. God perkte het al vast wel in door het te concentreren op één plaats, namelijk de tempel te Jeruzalem.

Profetische kritiek

Aarzelingen bij de offercultus en soms meer dan dat vinden we ook al bij sommige profeten in het Oude Testament. Het boek Jesaja begint ermee. God beklagt zich in felle woorden over de offers waar Hij van walgt. Op soortgelijke manier had Amos zich er al namens God over uitgelaten: “Ik heb een afkeer van jullie feesten, ik wijs ze af, jullie samenkomsten verdraag ik niet. Ik schep geen behagen in de brand- en graanoffers die jullie mij brengen; de vetgemeste beesten van jullie vredeoffers keur ik geen blik waardig” (Amos 5:21-22). En volgens Jeremia 7:21-22 zegt God tegen de Israëlieten dat ze hun offers maar beter zelf kunnen houden. Waar de profeten zich hier in de eerste plaats tegen keren is de schijnheiligheid waarmee men offers brengt. Ze wijzen de offercultus op zich niet af. Intussen wordt zo wel duidelijk waar het hier eigenlijk om gaat: om de goede relatie met God. Er is wat dat betreft een duidelijke parallel met het verschrikkelijke verhaal over Ananias en Saffira in Handelingen 5. Net als andere leden van de gemeente verkochten ze hun bezit en deelden het met

de anderen. Dat was hun offerande. Ze hadden zich echter vrijgeviger voorgedaan dan ze waren en moesten dat met de dood bekopen. God verdraagt geen schijnheiligheid.

De visie op God

God laat zich niet voor de gek houden. Hij laat zich ook niet manipuleren. Het is misschien nog wel de meest bedenkelijke kant van de offercultus dat die suggereert dat je het op een akkoordje met God zou kunnen gooien. Godsdienst is dan iets als een rekensom: wanneer ik wat aan God geef, dan mag ik ook wat terug verwachten. In het Latijn is dat mooi op formule gebracht: *do ut des*, "ik geef opdat jij geeft". Zo werkt dat niet bij de God van de Bijbel. Direct al het verhaal over het eerste offer maakt dat duidelijk. Dat is wanneer volgens Genesis 4 Kaïn een offer brengt en hij daarin navolging krijgt van zijn broer Abel. God blijkt dan alleen oog te hebben voor het offer van Abel. En waarom? Het wordt ons niet verteld. We kunnen slechts constateren dat God zich niet laten sturen door het eerste het beste offer. Wie denkt dat hij God aan zich kan binden door een royaal offer moet ook het verhaal over Jefta (Rechters 11:29-40) maar eens lezen.

Welbeschouwd kunnen we dus van de offercultus, de kritiek daarop en de verhalen erover veel leren over de relatie met God. Daar is het ten diepste bij de offers om te doen. In de verschillende soorten offers komt dat tot uiting. Men kende brandoffers, waarbij de offergave volledig werd verbrand. Ze getuigen van de eerbied voor God aan wie alles toekomt. Dan waren er verzoeningsoffers, waarmee de offeraar schuld bekende en om vergeving vroeg. Als een derde categorie kan men de gemeenschapsoffers noemen, waarbij ook een deel van het offer bestemd was voor degene die het offers bracht. Zo kon men de verbondenheid met God en met elkaar beleven.

Opofferen is niet vanzelfsprekend goed

Tegen deze achtergrond is het ook goed te begrijpen dat het verzoenend werk van Jezus wordt beschreven in termen ontleend aan de offercultus. Het gaat om het herstel van de relatie met God. Tegelijkertijd is het goed om de Bijbelse bedenkingen bij de offercultus niet uit het oog te verliezen. God laat zich niet manipuleren en ook niet narekenen. Het offer, zo stellen de profeten, staat niet los van de offeraar. Wanneer je God niet van harte zoekt, dan hoef je niet met offers aan te komen. Zo stelt een belijdenis over het verzoenend lijden en sterven van Jezus weinig voor wanneer het alleen een zaak van het hoofd en niet ook van het hart is. Juist om die reden is het soms ook goed om kritisch te kijken naar de beeldspraak ontleend aan de offercultus. In hoeverre hebben we hier te maken met het God onwaardige beeld dat Hij een offer nodig heeft om in actie te komen? We kunnen het ook omdraaien. Het gaat immers om de relatie tussen God en mens. Dat betekent dat het goed is om na te denken over de rol van de mens. Ook daarbij speelt de gedachte van het offer een grote en misschien soms ook wel bedenkelijke rol. In hoeverre is het terecht dat navolging van Jezus Christus geassocieerd wordt met zelfopoffering? Men zou er op zijn minst over kunnen nadenken: wordt God er altijd wel mee gediend wanneer jij jezelf wegcijfert?